

is, Petőfi is ismerték a liberális történetírás képét a francia forradalomról és a francia utópikus szocializmus tanításait. Vörösmarty A Guttenberg-albumba írott költeményében (1840) utópikus látomásban rajzolja meg az igazságos társadalom képét, amelyhez a nagy utópikusoknak »azonnal az egész emberiséget« felszabadítani akaró illuzorikus humanizmusa jelenti az utat. [Romantikus-utópikus elképzelést rögzít Jósika Miklós (1844) *Az Isten útja* c. novellájában, amelynek főhőse egy magyar falansztert alapít; vagy a *Végnapok* című »apokalyptikai novella« (1847), amelyben egy fantasztikus körülmények között létrejött közösségi életformát ábrázol.⁹] Vörösmarty utópikus képének leglényegesebb eszmei mozzanata az igazságos társadalom óhajtása. Ugyanakkor rá kell mutatnunk arra, hogy egyben a nemesi liberalizmus belső ellentmondását is feloldja *A Guttenberg-albumba* utópiája, — de természetesen utópikus illúzióban. Jósika ennél jóval hátrább van: nála az utópikus elképzelés szélsőséges romantikus motívum, amely inkább mint érdekes, exotikus kellék jelenik meg nála, s nem mint társadalmi törekvések kifejezője.

Petőfi verseiben az utópista elképzelések már a plebejus demokratizmussal és nem a nemesi liberalizmussal találkoztak. Innen van az, hogy Petőfi mindenekelőtt az utópikus elképzelések reális végcélját tette magáévá: »Ha majd a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet... s nem a cél felé vezető út utópikus illúzióit, amelyek kézenfekvőek lehettek a nemesi liberalizmus számára, de nem a plebejus forradalmárnak... Igaz, Petőfi még nem láthatta tudományos megalapozottsággal a történelem mozgatóerőit, a társadalmi fejlődés törvényeit. Elvértve az utópisták gondolkodásának szükségszerű tévedéséi is visszhangra találnak írásaiban. Nála azonban nem ez a lényeg; a forradalmat ténylegesen végigcsináló költő éppen plebejus radikalizmusának következetes gyakorlatában »érez rá« az utópisták pozitív vonásaira, s éppen itt, a forradalom gyakorlatában tapasztalhatta némely utópista illúzió hasznavehetetlenségét. Milyen nagy gondolat Vörösmartynál a negyvenes évek legelején az összehibékülő emberiség víziója (»Majd ha baromból s ördögből a népszaroló dús s a nyomoru pór nép emberiségre javul«), s milyen elképzelhetetlen ez a gondolat 1846-ban a demokratikus forradalmár költőnél, aki a világ sorsát eldöntő végső harc két oldalán a »jókat« és »gonoszakat« látja, s nem hagy kétséget aziránt, hogy ezek egyrészt a szabadságra vágyó népek, másrészt a zsarnokok, földesurak, papok, gazdagok. Petőfinek nagy mestere volt a francia forradalom a forradalmi fegyverforgatásban, s ezeket a fegyvereket hatékonyabbá tették az utópikusok tanításai. De úgy és olyan mértékben, ahogy ezt a plebejus öntudattal átélt magyar viszonyok megkövetelték. Ezért nem tévedt bele Petőfi az utópiák zsákutcáiba, ezért nem jelentett számára az utópia valami elvont, elméleti élményt, ezért ötvöződtek bele az utópista gondolkodók legjobb vonásai Petőfi konkrét és reális forradalmi célkitűzéseibe. Petőfi tudott álmodni, a jövőbe látni, a holnapba, sőt a holnaputánba nézni. De ezek a holnapot idéző látomások nem fantasztikus képek, hanem a forradalmár türelmetlen harci víziói, a hazája és népe szabadságáért küzdő plebejus költő reális álmai és jóslatai.

REJTŐ ISTVÁN

THURY ZOLTÁN A NOVELLAÍRÓ

Schöpfung Aladár, az elmúlt korszak egyik legjelentősebb polgári irodalomtörténésze, »A magyar irodalom története a XX. században« című művében a múlt század kilencvenes éveinek irodalmát jellemezve a következőket írja: »A kilencvenes évek életideálja volt az úri ember: az irodalomban is úri embereket akartak látni, akik az ő erkölcsi és szellemi mértékeivel mérik az életet s az általa nagyraemelt s nagyra tartott életformák között élnek. Az alacsonyabb társadalmi rétegekből való témákkal és alakokkal nem szívesen foglalkozott, a városi szegény embert komikus alaknak szerette látni, a parasztot idealizált valakinek, aki napsütötte búzatáblák között járkál, boldogan él a természet ölében, élete szerelemben, duhajkodásban s apró ravaszkodásokban telik el. Olyan írója nem volt a századvégnek, aki kiment volna a külvárosi

⁹ Ld. Révész Imre: Az utópikus szocialista gondolat magyarországi hatásához. Századok, 1951/1-2. sz.

nyomortanyákra, megnézni, hogyan élnek ott az emberek, vagy benézett volna a bogárhátú kis fehérházak ablakán, hogy észrevegye a tudóbajos gyerekeket, a munkától és nélkülözéstől elgyötört szülőket...¹ Szomorú kép. Szomorú azért, mert Schöpflin nem találta meg azokat az írókat, akik észrevették volna a nép életét. Nem láthatta meg, mert kora irodalomszemlélete és a burzsoá-pszichologizmus még az ő látókörét is megzavarta. A marxista irodalomtörténet kutatásai nyomán azonban a XIX. század nagy íróinak igaz és méltó értékelése mellett, az eddig enyészetre ítélt írók arcképei is kibontakoznak előttünk. Ilyen új arckép Thury Zoltáné is. Jellemző, hogy Schöpflin Aladár már nem tud róla. A múltat kutató szemé elől áthatolhatatlan homályba rejtette a Herczeg Ferenceket, Rákosi Viktorokat, Pekár Gyulákat napfényben fürdető földesúri-burzsóá kritika.

*

Thury Zoltán — családi nevén Köpe Zoltán, — 1870-ben született. Apja — Köpe Lajos — résztvett az 1848-as szabadságharcban s ezért a forradalom leverése után az osztrákok büntető-századba sorozták és így négy évet töltött Olaszországban. A kiegyezés után térhetett vissza. Továbbra is katonatiszt maradt. Az író apai nagybátyja szintén résztvett a forradalomban, és a fegyverletétel után Kossuth Lajossal külföldre menekült.² A család sohasem felejtette el és híven megőrizte 1848 hagyományait. Így Thury Zoltán már ifjú korában megtanulta, hogy mit jelentett az egész magyar nép számára a forradalom és ez a tanulság végigkísérte egész életén: 22 éves korában bontakozó tehetségével versbe foglalja a család emlékezését:

...Csak egy szó — és ezer vitéz
Rohan tüsszögő lován,
Katona nőtt ki a földből...
Így mesélte az apám...

Jaj be szép volt hajdanában
Ez a csendes, bágyadt nemzet,
Hogy lerázta minden láncát,
Amikor ébredni kezdett!
Mintha megrázkódná Atlasz
S összetörné az igát...
A ti ébredésteekre
Büszke lehet a világ,³

Honvédszázados apja csak nagyon nehezen tudta ellátni népes családját, állandó anyagi problémák gyötörték. Gyermekai keserű emlékeket vittek magukkal az életbe. Innen származnak később Thury anyagi és emberi problémákkal küzdő katonatiszt alakjai. A nehéz gyermekkort még nehezebb serdülőkor követte. Tízéves volt, amikor apját elvesztette. Diákéveit a kolozsvári református kollégiumban töltötte. Társai közül már akkor kitűnt irodalmi érdeklődésével és az iskola legjobb szavalója lett. De tanulmányait nem tudta befejezni. A negyedik gimnázium évvégi vizsgáján az általa választott "Akasszátok fel a királyokat" című Petőfi-vers szavalása miatt kizárták a kollégiumból. Ezután a kolozsvári tanítóképzőbe került, de tanulmányait itt sem fejezte be. 1888 és 1889-ben mint vándorszínész járta Erdély falvait. Csak 1890 őszén tért vissza Kolozsvárra.

Hamarosan belső munkatársa lett Petelei István *Kolozsvár* című napilapjának. Írásainak témája még elég szűkkörű: legtöbbször a kisvárosi élet napi eseményeiről ír. Hangja csak akkor melegszik fel, amikor lírai ömlésű tárcákban szülei nehéz életére emlékezik. Kis, népdal-szerű versekkel is próbálkozik. Sikerültebb novelláit budapesti lapoknak is elküldi, az *Ország-Világ* és a *Fővárosi Lapok* közölnék is belőlük.

1891 nyarán az ellenzéki *Szegedi Naplónak* lesz a munkatársa. Tíz egynéhány esztendővel azelőtt Mikszáth Kálmán ennek az újságnak a hasábjain támadta metsző élességgel Tisza Kálmán politikáját, ezeken a hasábjakon jelennek meg a későbbi »Tót atyafiak« novellái. A *Szegedi Napló* Thury korában is a függetlenségi párt politikáját képviseli és színvonalas szépirodalmi rovatában Gárdonyi Géza és Tömörkény István novellái is megjelennek. Thury, amint ez a vidéki újságoknál ekkoriban szokás volt, mindenről ír. Nekrológiában búcsúztatja a helyettes polgármestert, megemlékezik Csiky Gergely haláláról, megbírálja Szabolcska Mihály verskötetét és beszámol a színházi előadásokról. Írásaival néha-néha a politikai rovatba is ellátogat. Így pl. egyik cikkében felidézi Kossuth Lajos alakját: »olyan ő, mint a kőszáli

¹ Schöpflin Aladár »A magyar irodalom története a XX. században.« Bp. 1937, 76-77. l.

² A Köpe-család krónikája alapján

³ Thury Zoltán: Március 15. *Hüvelyk Matyi*, 1892 március 13.

sas a madarak közt, mint az álló óriás nap — a többi kis csillagok között... Várat épített elveiből maga körül s föl nem adta azokat soha, nagy lelkével országokat hódított számunkra — míg ő számára elveszett a haza...»⁴

Írói fejlődésében fordulatot hoz müncheni tartózkodása. A *Szegedi Naplótól* elkerülve, néhány rövid hetet tölt a *Pécsi Naplónál*, majd 1893 februárjában a fővárosba költözik. De két hónap múlva már Münchenben találjuk. A hajor főváros ebben az időben komoly szellemi központ. Festőakadémiája vonzza a művész-fiatalokat. A képzőművészeti akadémia hiányában a magyar festőreménységek színe-jáva itt sajátítja el a piktúra alapjait. Itt tanul és dolgozik Szinyei-Merse Pál, Mészöly Géza, Rippl-Rónai József, Csók István, Ferenczy Károly és még sokan mások. Abban az időben, amikor Thury a művészet »Isar-parti Athénjébe« érkezik, az Akadémia mellett Hollósy Simon magániskolája a legismertebb. A mester újszerű hangja, festményeinek a magyar népeletét felelő témái elkülönítik a hivatalos akadémiai stílustól. Hollósyt művészi értékei és mély emberi vonásai egy kis baráti kör vezérévé teszik. Ennek a »kompániának« lesz tagja Thury is. A baráti beszélgetéseken a művészet kérdéseiről vitatkoznak. Hollósynak »az igazság a vallása. Szűztiszta igazság mindenben. Gyűlöli a pózkot, minden nagyképűséget«⁵ — írja öt év múlva Thury, amikor visszaemlékezik a mester körében töltött napokra. A fiatal író mohón szívja magába a hallottakat. Ennek eredménye az elmélyültebb, az életet reálisabban ábrázoló novellák sorozata. Távol hazájától, az otthon még meg nem látott valóság kezd megelevenedni tolla alatt. Így válik novellatémává a vasútépítkezés, amely felborítja a falu megszokott életét (*A vasút*), a városi spekulációs építkezések (*Kőművesek*) és a monarchia katona-rendjébe beleszokni nem tudó katonák (*Jávor jóhadnagy*). Ezekkel a novellákkal együtt szorgalmasan küldözgeti haza tárcáit és rövid beszámolóit is. Ír a kinti magyar festők munkájáról, a kiállításokról, beszámol a bajorok szokásairól és a környezetébe tartozók életéről. Ezek fényt vetnek a cári önkény elől Münchenbe menekült orosz és lengyel emigránsokkal való baráti kapcsolataira is. Barátai között akad narodnyik, aki »valami röpiratot nyomtatott muszka betűkkel a nép számára, hogy szabadságot tanuljon« és egy állandóan részeg lengyel újságíró, aki »folyton ítéletet motyog valami titkos zürichi komitétól, amelyben őt, az erre alkalmasat, küldték ki a *tettre*« — ahogyan az író őket jellemzi. Itt az emigránsok körében hall a cári elnyomás szörnyűségeiről és az ezzel együttjáró politikai üldözésekről. Mindezek felkeltik figyelmét Oroszország, az orosz nép sorsa és irdalma iránt. Érdeklődése a későbbi évek során egyre fokozódik.

München villantja fel előtte a szervezett munkásság erejét is. Tanuja a müncheni szocialista munkások fellépésének egy Ahlwardt nevű antiszemita szónokkal szemben. A munkások magatartása, fegyelme mély hatást gyakorolt rá: »Csodálkozok az ember — írja — hogy honnan szedik ezek az emberek azt a sok tudást, amellyel beszélnek, nem üres frázisokat mondanak, a legutolsóknak is tartalmasabb volt a beszéde, mint Ahlwardté...«⁶ Az itteni élmények és tapasztalatok adják meg Thury írói munkájának célját és értelmét. Ezek az évek érlelik olyan íróvá, aki »hitte a kis számról — az író tolláról — hogy fegyver.«

1895 nyarán hazatér és a *Pesti Naplónál* dolgozik tovább, majd 1896-ban azoknak a »Tizenhatalom«-nak sorában találjuk, akik kiválnak a Pesti Napló szerkesztőségéből és az akkor még liberális Vészi Józseffel megalapítják a *Budapesti Naplót*. E lap hasábjain már többször és élesebben írt politikai témákról, s ami akkor újdonság volt: megteremtí a mai politikai glosszák elődjét, a hírelí cikket.

A Milleneum görög tüzes ünnepei, a nagy politikai frázisok megzavarják szemléletét. A szónokok ezeréves Magyarországról beszélnek, amikor Magyarország Ausztriától függ, nemzeti jólétről és felvirágzásról szavalnak, holott a nemzet fiai, a parasztok és a munkások nyomorognak, kultúráról, művészetéről fecsegnek, amely azonban csak az uralkodó osztályok dicsőítését jelentheti. A szólások és a valóság között tátongó űr hozta létre azokat a Thury-novellákat, amelyek a változtathatatlannak hirdetett, sorsukba belebolonduló emberekről szólnak. Ebben a helyzetben születik az a gondolata, amelyet a Tolsztoj Szibériába való száműzetéséről elterjedt hír alkalmából vet papírra: »Európa, nem a hatalom, hanem a lassan-lassan, talán sokára, de egyszer mégis rettenetes erőre gyarapodott szociális Európa lassan-lassan szállja meg a végtelen orosz mezőt. És csendesen, egyik lépcsőről felhágva a másikkra lesz belőle liberalizmus. Ez semmi. *Mi folyton beszélünk róla, hisszük és valljuk, de a dogmáját mégse tudjuk.* [Kiemelés tőlem, R. I.] Ott még kevésbé fogják érteni. Valami új, valami sejtelmes, veszedelmesen hasonlít ahhoz, ami csupa reform, aztán lesz demokrácia, vagy valami más, ami azt jelenti, hogy a népek is van szava a maga dolgában és jön a

⁴ Thury Zoltán : A vezérek kora. *Szegedi Napló*, 1892 december 19.

⁵ Thury Zoltán : Hollósy mester. *Fővárosi Lapok*, 1899 december 10.

⁶ Thury Zoltán : Ahlwardt Münchenben. *Pesti Napló*, 1895 január 23.

szocializmus, igazi nevéen szólítva a gyereket. Ez már a nihil, de nem a mai gyermekjáték, hanem öntudatos háború, ahol csupa veszedelmes ember fog egymással verekedni.⁷

Ebből a világnézeti válságból a kilencvenes évek végére találja meg a kivezető utat. Ekkori publicisztikai írásainak már egyre élesebben visszatérő gondolata: leszámolás a látszat-ellenzéki politikával és a következetes harc az ország önállóságának visszaszerzésére, amelyet így fogalmaz meg: »Kicsi, kisebb és még kisebb eszmékért verekedünk — semmivel sem emelkedve felül a kötekedő nótáriuspolitika nővóján, szörnyű tusát vívunk a szélmalomok ellenében, fáradhatatlanul csépeljük a közjogi üres szalmát...»⁸

Ebből az időből származik legjelentősebb drámája a »Katonák»⁹. A »Katonák»-at 1898 november 19-én az akkori Vigszínház színpadán mutatják be először. A dráma a közös hadseregbeli tisztek cifra nyomorúságát, emberi vergődését tárja fel megrázó erővel. Ehhez anyagot az fró apjának küzdelmes életéből merített. Erre maga is hivatkozik a bemutató alkalmával írt soraiban.¹⁰ Thury drámája bátor kezdeményezés volt. A nyomorgó katonatiszt addig ismeretlen a magyar irodalomban. Herczeg Ferenc, Pekár Gyula tisztjei talpig úriemberek, csillogó-villogó dzsentrik, akik néha-néha el is kártyázzák vagyonukat, mégis egy »jó parthie»-val kivágják magukat a nehéz helyzetből. Thury Zoltán hősei más emberek. Udvardy Pál főhadnagy a hadsereg polgári alapokra helyezését fró beadványt a hadügyminiszterhez. Meg szeretné szüntetni azt, hogy a katonaság különálló test legyen a hazában. Mint ahogy mondja: a katona vérezné, hogy nem hiába él... Én például úgy vagyok, hogy mindig tehernek képezelem magam...» A dráma központi problémája — melyből a drámai konfliktus is folyik — a főhadnagy küzdelme a végső anyagi romlás ellen. Udvardy elbukik ebben a harcban; felesége, Anna elhagyja, beadványát a minisztérium dorgálás mellett visszautasítja. A morális és anyagi összeomlásból nem talál kiutat: öngyilkos lesz.

A dráma élenk hatást kelt. A hivatalos kritika, de még az akkori »haladóbb» polgári kritika is rosszindulatúnak, túlzónak, irreálisnak bélyegzi. »Nem keresi a dolgok humoros, derült, napsugaras oldalát, megtalálni meg éppenséggel nem tudja. Csupa merő sötétség itt minden. Semmi vigasztaló, semmi fölemelő: semmi, ami az élet perpatvara közben lelkünk árnyait eloszlatná tudná»¹¹ — írja az egyik polgári lap. A katonai körök nyomására a negyedik előadás után leveszik a Vigszínház műsoráról. A vidéki előadások pedig a katonaság közbelépése miatt sorra meghiúsulnak. A dráma debreceni bemutatójának botránya felhívja Ady figyelmét Thuryra. Ady kritikája az egyetlen, amely a dráma hibái mögött meglátja a műnek és írójának értékét. »Thuryból olyan fró lesz — állapítja meg bírálatában — ki hivatva van szociális bajaink feltárására és megvilágítására... Nagy szükségünk van egy jó orvosra, ki megmutassa a társadalom testén azokat a sebeket, melyeket a századvég legdivatosabb leple sem képes már elfedni.»¹² 1900-ban a nagyváradi előadás alkalmával személyesen találkozunk. Ady és Thury kapcsolata később sem szakad meg. Míg Ady Nagyváradon tartózkodik, a nagyváradi lapok rendszeresen közölnek Thury-novellákat.

A kilencszázas évek elején Thury még élesebb formában foglalkozik a kormány politikájával. Egyik 1902-ből származó cikkéért »király-sértés» vádjával bíróság elé állítják. »Bécsben egy csomó magyar kincs van — írja inkriminált cikkében —. Ellopták tőlünk. Még hadi jogon sem szereztek, hanem egyszerűen elemelték. Kik? az uralkodóink... A magyar kincsek visszaköltöztetése nem történt meg. Karmai közt tartja a zsákmányt a kétfejű sas...»¹³

Az 1905-ös választásokat nagy harcok előzik meg. A kormánnyal szembenálló ellenzéki pártok koalícióra lépnek. Közlebbi céljuk Tisza István és a Szabadelvű Párt megbuktatása, a távolabbi a nagybirtokos osztály és a magyar ipari burzsoázia érdekeit szem előtt tartó koalíciós kormány létrehozása. Az osztrák-magyar imperializmus keretében a magyar imperializmus külön igényeit, önállóságát hangoztatják. Ebben a politikai harcban a toll fegyverével résztvesz Thury is. Nem ismeri fel az ellenzéki koalíció távolabbi terveit, a választási küzdelemben csupán alkalmat lát Magyarországnak függetlenségének kiharcolására. Jellemző, hogy a választások előestéjén mit mond: »Kurucok és labancok állnak egymással szemben... Hatvan-

⁷ Thury Zoltán: Tolsztoj és Szibéria, *Budapesti Napló*, 1896 november 20.

⁸ Thury Zoltán: A messiás, *Budapesti Napló*, 1898 február 12.

⁹ A dráma történetéről és Thury többi drámáiról l. részletesebben *Irodalomtörténet*, 1952. 2. sz. 231-239. l.

¹⁰ Thury Zoltán: Katonák. Szerző a darabjáról, *Budapesti Napló*, 1898 november 19.

¹¹ Timár Szaniszló: Katonák. *Egyetértés*, 1898 november 20.

¹² Ady Endre: Katonák, *Debreceni Hírlap*, 1899 január 7. — Ady E.: *Vallomások és tanulmányok*, Bp. 1944 278. l.

¹³ *Új Század*. 1902 december 3.

hét óta egyebet sem tettek a kormányok, mint elaltatták, máról-holnapra való politizálás sekélyes álláspontjára kényszerítették a negyvennyolcas alapon álló elemeket. Elhúzódtak attól, hogy döntő ütközetet kezdjenek vele...¹⁴ Felháborodottan reagál a választásokon elkövetett vérengzésekre: »A tömeg arra való, hogy belekergessék a kartácstűzbe s árkot temessenek be vele. A tömeg arra jó, hogy keresztüllukassa a puskagolyó, ha ezen az áron, ami számba sem jöhet, neki kellemesebb új parlamenttel cserélheti fel a régit Tisza István.«¹⁵

Míg Magyarországon ilyen véres választási harcok zajlanak le, addig az orosz munkásosztály fegyverrel küzd a cári rendszer megbuktatásáért. Az 1905-ös forradalomnak nagy hatása van külföldön is. A magyar újságok napról-napra beszámolnak az eseményekről. 1905 január végén elterjed Gorkij elfogásának híre. A sajtó egyrésze cinikusan fogadja. Thuryt azonban megrázza a hír és felháborodottan ragad tollat. Írásban hitet tesz Gorkij mellett és elismeréssel ír az orosz proletariátus harcáról.

Az 1905-ös események Thuryt politikai és írói fejlődésének csúcspontjára emelik. Ekkor azonban tudóbaja erőt vesz rajta. Szédítő gyorsasággal járja végig a szokott állomásokat: Budakeszi-Abbázia-Arco-Meran. Minden hiába. Betegsége gyógyíthatatlan. Még betegágyában is terjesztésgyűlöletét: meg akarja írni élete első regényét. Azonban csak a vázlatig jut el: 1906 augusztus 27-én meghal.

*

Thury Zoltán rövid életének írói termésében kora társadalmáról fest reális képet. Sem a paraszti élet, sem a dzsentri-világ ábrázolásának nem válik specialistájává. Érdeklődése, szerete a kisemberek életének, küzdelmeinek, tragédiájának írójává teszi. Az uralkodó osztályok életeről alig ír és ha ez fel is merül írásaiban, akkor is a kizsákmányoltak szenvedésén keresztül mutatja be. Novelláiban és publicisztikai írásaiban — mint az eddig idézetekből is kitűnik — hol a polgári liberálisokkal együtt, hol azokat maga mögött hagyva küzd a fennálló felemás, félig feudális, félig kapitalista Magyarország tisztább politikai és kulturális fejlődéséért.

A következő polgári demokratikus átalakulás egyik fő feladata a parasztkérdés megoldása, a parasztság földhözjuttatása. Thury látja, hogy olyan politikára van szükség, ami megbolygatja a paraszt egzisztenciát gyilkoló nagy birtokot és földet ad a népnek.¹⁶ Paraszttémájú novelláiban a földnélküliek élet-halál harca teremt drámai légkört. Ez kérdzseteti *Az urak* című novellájában az úri politikusok ünneplésére kirendelt paraszttal, hogy »hát kié ez az ország?... Csak az uraknak jut belőle?« És amikor a politikusok a nép közé is elvegyülnek és az ő nyelvükön akarnak magyarázni az új pártról, az egyik paraszt hangosan kiáltja feléjük: »Kenyeret adjanak, ne pártot. Adja nekünk azt a cifra gyűrt, akkor hiszek neki...« Ugyanez a probléma okozza a *Vasút* című novella főhősenek, Vajda Tamásnak is a tragédiáját. A nagybirtok halálos ölelésétől fulladozó falunak egyetlen kereseti lehetősége a szekerezés. Az újonnan épülő vasút ezt is elveszi. Nyomor köszönt a faluba. Az éhségben sorra pusztulnak a gyermekek és amikor Vajda Tamás kislánya meghal, a végsőkig elkeseredett ember ráló az állomásfőnökre. Az állomásfőnököknek az ijedségen kívül azonban semmi baja sem történik, őt pedig azonnal elfogják a csendőrök.

Egy kisméretű paraszt-zendülést örökít meg az *Emberhalál* című elbeszélése. A zendülés oka: a gallyszedés eltörlése. A falu parasztjai a régi földbirtokos idején az erdőben összeszedett ágakkal tüzeltek. Az új birtokos ezt megtiltotta és a rőzszt szedő parasztokat hajdúival akarja elzavartatni. A parasztok nem mozdulnak az erdőből. »Dél felé kijött a bíró s azt mondta, hogy igazuk van. Ne hagyják magukat. Ha a báró az erdő, hát az övé, vigye ahova akarja, de az aprófa, meg a száraz ág a falué. Vágják már harminc esztendeje. Délután pedig jött a zsandár, elvitte a bírót.« — Az eddig szélesen hullámzó elbeszélés hangja itt megváltozik. A parasztok ellenállását az író tömör tömönatokban mondja tovább. Néha közbeeső események elmondásának elhagyásával a novella feszültségét. A bíró felgássa növeli az elkeseredést. »Már eléggé megbeszélték a dolgot, hallgattak. A sok nagy csizma kopogott a zuzmarás, dermedt fűben...« Az ideges, tehetetlen harag tetteben robban ki: a parasztok megrohanják az erdőt, dühödten nyesik-vágják a fákat. A báró katonaságot hozat. A főhadnagy két órai gondolkodási időt ad az erdő elhagyására. A parasztok haragja a katonák ellen fordul. Thury mesterien ábrázolja, hogy ez a válságos pillanat felszínre hozza mély Habsburg-gyűlöletüket. A főhadnagy magához hív egy parasztot, a német nyelvű parancs megmutatásával akarja megtörni makacsságukat. Az ember csupán egy-egy szóval válaszol a kérdésekre.

¹⁴ Thury Zoltán: Már nem utópia. *A Nap*, 1905 január 3.

¹⁵ Thury Zoltán: Vér. *A Nap*, 1905 január 19.

¹⁶ Thury Zoltán: A messiás, *Budapesti Napló*, 1898 február 12.

»Volt katona? Voltam, — Milyen sarzsi? Káplár. — Tud németül? Nem. — Hát ki tud? Senki.« Az óra mutatója gyorsan halad előre. A katonák próbálgatják, kattogtatják fegyvereiket. Túlóldalt a parasztk is felkészülnek az ellenállásra. Köveket, rögöket gyűjtenek. A főhadnagy karddal arcul sújt egy ellenálló parasztot. Az összettközés kirobban. Középor zúdul a katonákra. A főhadnagyot fején sebesíti meg egy göröngy. Tüzet vezényel. . . »Egy-szerre dördült el valamennyi puská s aztán nagy csend lett. Iszonyú füst takarta el a világot, nem lebegve magasabban, mint az ember szeme s aztán hallatszott, hogy dübörög a föld a sok csizma dobogása alatt, amint rohantak el a másik oldalon. . . A fák között pedig halottak és sebesültek feküdtek sorjában, nyögve, jajgatva, némelyiknek az utolsó sóhajátását fogta föl az, aki éppen ráhajolt, egy öreg paraszt pedig a könyökére támaszkodva síránkozott, amíg mindig gyöngébb és gyöngébb lett a hangja.

— Mert egy kis fát gyűjtött az ember télire, egy kis forgácsért, amit összeszedtünk. . .

A novella befejező soraiban az író hangja epikusává válik, vádlón szögezi szembe a báró »urakkal« és cinkosaikkal a haldokló paraszt utolsó szavát. Thury paraszttárgyú novellái ezzel a szenvedélyeshangú leleplezéssel emelkednek ki kortársainak hasonló tárgyú írásai közül. Mikszáth palóc-novellái tragikusak, de ez csak ritkán mutat túl az egyéni tragédián, ritkán válik általános jellegűvé. Gárdonyi parasztabrázolását a mély szeretet és megértés hangja fűti át, de ez a szeretet jóformán egyben az író egyetlen állásfoglalása hősei mellett. Csak itt-ott találunk olyan hangot, amely bírál is. Thury témái és hangja csak Móricz Zsigmond »Hét krajcár« és a »Barbárok« című kötetének novelláiban folytatódik. Thury »*Orvosságok*« című novellája, amelyben egy kisgyermeket a kuruzslók tanácsára különböző füvekkel és egyéb »természetes« gyógyszerekkel kínoznak halálba, Móricz Zsigmond »A kondás legszennesebb inge« című hasonlóan megdöbbentő elbeszélése emlékeztet.

Thury nemcsak az egyre élesedő agrármozgalmaknak, hanem a fejlődő munkásmozgalomnak is kortársa. Ebben az időben is vannak már, akik írnak a munkások nyomoráról, nehéz életéről. De szemléletüket legtöbbször a naturalizmus erősen eltorzítja. Így Bródy Sándor »A nap lovagja« c. regényében és novellái egész sorában maró élességgel leplezi le a kiegyezés utáni korszak rothadtságát, de amikor munkásról ír, nem tud a felszín kiáltó nyomorúságán áthatolni. A valóság felismerését döntően gátolja az a körülmény, hogy a magyar munkásmozgalmat ebben az időben az osztrák reformista, lassaleánus szociáldemokrata irányzat befolyásolja. De akadályozza ezeket az írókat saját osztályhelyzetük is. Ezek a körülmények Thuryra is hatnak. Ennek ellenére mégis közelebb kerül a munkások problémáihoz. A valóság feltárására törekvő szenvedélye tovább viszi a felszínes megfigyeléseken. Így, mint publicisztikai írásainak legjavában, ezen a téren is Ady közvetlen elődjének számíthatjuk.

Láttuk, hogy a müncheni évek, amelyek Thury egész írói fejlődésében olyan döntő fordulatot hoztak, a munkásosztály erejére is felhívták a figyelmét. Itthon is észreveszi a munkásság életét. Meglátja a kültek munkáslakásait, ahonnan a búrsoák az egészség nevében utcára dobják a munkáslakókat (*Gondviselés*). Észreveszi a munkások szervezkedését. Többibben ábrázolja a sztrájkot. Nálunk Magyarországon a bérharcnak ez a formája a nyolcvanas évek elején indul meg. A kilencvenes években pedig egyre gyakoribbá válik. A tőkés katonai és csendőrcsapatokkal próbálják megakadályozni a munkások megmozdulásait. Erről szól *A sztrájk* című novella. *A gabalyi kis káplár* öreg bányász pedig mindezekről így beszél: »minden az úré, a szegény emberé meg semmi. Az uraké még a katona is, pedig mi is fizetjük az adót s többet, mint az urak, mert nekünk a kenyérünkéből vágják le a profuntot. Éppen annyival jut kevesebb a gyerekeknek. Az ember határozná valamit. Mondaná, hogy no most, ha már sehogy sem megy szép szóval, meg kunyerálással, hogy így, meg úgy, hát legyen másképpen. Vegye a bányász a kalapácsot, aztán ne a hegyet üsse vele egyszer, hanem embert, aki kiabál is utána. Csak egyszer, hogy meg tudná mutatni a sok ember, hogy ő az, aki nélkül éhenhal a direkción, meg a sok részvényes, mindjárt más lenne a sora. Hanem akkor elhozzák a katonákat. . . « Ez az idézet is mutatja, hogy Thury mennyire átérzi a munkások helyzetét. Le meri írni, egy bányász szájába adja, művésziileg megformálja, amit mások észre sem vesznek (vagy legalább is nem akarnak), hogy az ő munkájuk nélkül éhenhalnának a tőkésék. Ennek ellenére mégsem véletlen, hogy ebben az időben nincs győztes sztrájkokkal végződő novellája, sőt *A sztrájk* című elbeszélése végén egyik hőse az összettközésben az apját megölő csendőrhöz fordul és kéri, hogy segítse újból munkához. Nem véletlen az sem, hogy az egyik szép írásában, *A szegény emberek pártja* címűben, egy munkás, aki a novella elején még arról beszél, hogy van »már a szegény embernek is pártja, oda be kell menni. A báró megy a bárókhöz, a gróf a grófokhoz, miért ne álljon a szegény ember is a szegény ember mellé«, a végén egy rendőrt akar arról meggyőzni, hogy nekik — t. i. a rendőröknek — kellene emberségesebben bánni a munkásokkal, s akkor mindjárt nagyobb lenne a szegény emberek pártja. Ezek a helytelen nézetek onnan származnak, hogy környezete, barátai, életmódja, a tudományos szocializmus ismeretének hiánya megakadályozta őt is a munkásmozgalom teljes megismerésében, az osztályharc megértésében.

Mégis a munkásosztály erősödő harca és Thury világnézetében bekövetkezett fejlődés közelebb viszi ezeknek a problémáknak megértéséhez. Igen helyesen látja meg egyik 1901-ből származó cikkében, hogy »nem a kis egzisztencia a munkás ellensége. Nem az az osztály, amelynek a műhelyekben vagy a kis raktárakban van a gyökere, amely maga is dolgozik, hanem az, amely milliókon ül és piacot dirigál tetszése szerint s amelynek semmi érvéke nincs aziránt, hogy mi a közszükség ebben az országban. Amely geográfiai határt se ismer Magyarország és Ausztria között, amely nagyjában éppen úgy osztrák, mint magyar s amely minden lelkiismeretfurdalás nélkül kiszolgáltatja innenső hazájának érdekeit a túlsó hazájának. A mágnásvilág és a vele a kozmopolitizmusban és lelkiismeretlenségben versenyző olyan polgári kezekben lévő nagytőke, amely kezek boldogok, ha gróffal parolázhatnak s még boldogabbak, ha végül valami kis címhez, ranghoz és címerhez juthatnak...«¹⁷ Thury politikai gondolkodásának tisztulását ad bizonyítékot, a szintén ebből az időből származó *Egy ember a gyárban* című életképe, amelyben először sikerül — a szót idézjelbe téve — »pozitív« munkásalakot ábrázolnia. A novella egy elfojtott sztrájk leírásával kezdődik. (Jellemző, hogy Thury a helyzet leírásánál a »leszerelték a mozgalmat«, »facér munkás« kifejezéseket használja, amelyek a munkásmozgalom kifejezőkörébe tartoznak.) Néhány munkás helyébe újat fogadtak. A felvételre jelentkezők között található Gulyár István is, aki Thury szerint »kicsit elhagyott formájú fiú, akiről lerí, hogy már régóta munka nélkül van. A direkciónak szemet-szúr biztos, határozott magatartása, ezért csak próbaidőre veszik fel. Este, munka után a munkásoknak a gyár kapujában álló portás előtt kellett elvonulniok, aki sorra megmotoz mindenkit. Amikor az új munkásra kerül a sor, ez eltolja magától az okvetetlenkedő kezeket, nyugodtan, határozottan mondja: »Engem nem kutatsz ki. Ha lopni akarnék, nem szegődtem volna be hozzátok egy forint húsz krajcárra és ha lopni akarok, hát nem lopok fagyút a zubbonyom alá. Amellett, hogy komisz emberek vagytok, hát ostobák is vagytok, mert aki munkás, az nyilvánvalóan nem lopásból akar élni. Ha könnyű kenyér kell neki, hát mi a fenének álljon oda tizenegy óra hosszat a ti kazánatok alá fűteni?... Hát minek? Nem mondanád meg?...« Eltolja útjából a megdőbbsent embert és lassan kimegy a kapun. Thurnak Gulyár István ábrázolásában sikerült egy öntudatos munkást bemutatnia. Gerinces magatartása a felvételezők előtt, éles határozott fellépése a portással szemben, kora munkásosztályának legjobb vonásait mutatják. Mégis, ennek a munkásnak az ábrázolásában van valami diszsonáns. Csak a maga szempontjából érzi lealázónak a motozást, a többieket, akik szótlanul tűrik, lenézi, nyomorékoknak tekinti. Ez a különállás megnyilvánul abban is, hogy a vele együtt távozó, esetlen, púpos munkáslány kérdésére, hogy miért nem hagyja magát megmotozni, azt felelte: »En? Én már csak a magam útján járok.« (Ebben a mondatban talán az író magányossága is megnyilvánul).

Thury a kezdeti ingadozások és bizonytalanságok után eljut tehát a munkások elmélyültebb ábrázolásáig. Életükben nemcsak a szembeszökő dolgokat látja meg, hanem mélyebbre hatol, megragadják a munkások emberi vonásai is. Teljesen azonosítani magát a munkásmozgalommal természetesen nem tudja. Különállását több ízben saját maga hangsúlyozza. Ez a magatartás megnyilvánul az említett *Egy ember a gyárban* című elbeszélésében is. T. i. Gulyár Istvánnak az igazgatók előtt tanúsított magatartásáról írva megjegyzi: »Gőgös s az *afféle magunkfajta úgynevezett burzsoánok* ellenszenves mosolygás ült az arcára...« [kiemelés tőlem R. I.] Munkásnovellái mindezek ellenére értékes alkotásai irodalmunknak. Egyrészt leleplezik a tőkés rendszer aljas embertelenségét, másrészt megmutatják a munkásosztálynak azokat a tipikus vonásait (osztálytudat, erő, szívósság, becsületesség), amelyek 1919-ben és azóta is a marxizmus tudatosságával még jobban kikovácsolódtak.

Thury szívesen ábrázolja a kispolgárok egyszerű, szegény emberét is, akit »úgy kitapos a sorsa, mint ahogy — Thury egyik hőse — kitapossa a topánkáját«. Sajnálattal ír *Kleinretter úr szabászáról*, aki mivel egy ember becsapásában nem segíti gazdáját, egyik napról a másikra elveszti a kenyerét. A két *Glubovitz*-ban az író együttérzése az idősebb Glubovitz fiút kíséri, aki ügyefogyott, esetlen, de jószívű, míg öccse hideg, számító üzletember, szüleivel szemben goromba és mégis az öregek szemében ő a jó, a megbecsülésre méltó gyerek. Szeretettel rajzolja a *Szerencsétlenség* című novellájának sánta pincéretét, akit a durva mészároslegények állandó heccelése gyilkosságba kerget, s a bíróság előtti vallomásaiban — mely az egész novella tárgya — végigtekint zaklatott életén. Szeretettel áthatott gúnnyal ír *Az anarkisták* kispolgáraitól, akik egy ünnepnap utáni reggel lázadónak főnökük ellen, sztrájkra buzdítják egymást, de amikor megjelenik a rettegett főnök, egyszerre újból alázas, szolgálatkészek emberekké zsugorodnak össze.

Már az eddigiekből látható, hogy Thury novellái nem sablon-témák, alakjai újak. Írói célja: a valóság ábrázolása. Több novellájának az irodalom, az író célkitűzése a tárgya.

¹⁷ Thury Zoltán: A budapesti anarchia, *Uj század*, 1901 december 21.

Határozottan elítéli és elveti az öncélú, a csupán gyönyörködtető irodalmat, amely az élet idilli ábrázolásában meghamisítja a valóságot. A *dívat* című novellájának író-hőse — kinek nézeteivel teljesen azonosítja magát — felháborodottan mondja: »Írok, írok, töröm magam, pusztítom az eszem s nem jutok semmire. Más csak játszik a pennával s szaladnak utána. Összeírja a kis hülyeségeit, s mert könnyű, olyan könnyű, hogy majd el lehet fújni, belebolondulnak. Semmi mélység, semmi lélek, semmi ész sem kell ahhoz, hogy megértsék, ezért szeretik őket...« Publicisztikai írásai, nyilatkozatai csak támogatják az idézett sorokat. Egyik korai üzenetében megállapítja: »a nyomor a legörökebb témája az írónak. Valósággal mindnyájan a nyomorról írnak. Csak éppen Herczeg Ferenc novelláiban vagyok nagyon kevés nyomorúság, mert az ő hősei csupa jómódú emberek. De ezt a luxust például én nem engedhetem meg magamnak.«¹⁸ Szembenállása a korabeli dzsentri-dicsőítő irodalommal, a valóság egyre tudatosabb ábrázolása a magyar kritikai realizmus egyik harcosává teszi. E harcában fegyvertársul hívja mindazt, ami túlmutat kora sekélyes irodalmán. Így talál Zolára. Zola »nagyon sok kemény dolgot talált — írja — s azt elhalgatni nem találta feladatnak az íróra nézve. Ő, mert szép a liget és szépek a rózsák és a liliomok, tisztelt atyámfiai, hanem ha az író belebúvik a ligetbe és elkezd furulyázni, csupa liliomról, aminek kelyhe szemérmesen hajlik bele a harmatba, szerelmet susogni, abba belekábúl a publikum.«¹⁹ Mindezekből világos, hogy Thury Zola művészetéből nem a »részletek kultuszát«, a »tények és bizonyítékok« imádatát tartja követendőnek, hanem a »sok kemény dolgot«, vagyis az élet küzdelmeinek és arnyaldalainak írói meglátása vonzza. Ennek nevében utasítja vissza kora mindent »rózsaszinben látó« antirealista irodalmát.

Zola művészetének ilyen értelmezésére és felhasználására bizonyíték Thury egész életműve. Ennek alátámasztására álljon itt a *Gondviselés* című elbeszélése. Rövid tartalma a következő: A proletár-negyedben a rendőrség egy házat lakhatatlannak nyilvánít, a kiszálló bizottság ezt a ház lakóinak tudomására hozza. Aki nem megy önként, azt kilakoltatják. Hova? ki az utcára, mert hát az épület lakhatatlan. A nyomorúságos körülmények között élő emberek megdöbbenve veszik tudomásul a hatóság utasítását. A bizottság utolsónak Havár Simon cipész lakását keresi fel. A vizes, sötét szobában a beteg asszony ágya mellett dolgozik az ember. Az utasítást szinte némán veszi tudomásul, majd egy kérdést intéz a bizottsághoz. Hangja egyre élesebb, egyre támadóbb. Töredékes mondataiban a társadalmi igazságtalanságra hivatkozik, amely a dolgozó embereket ily nyomortanyákra kényszeríti. Ebben a novellában a nyomor ábrázolása nem »couleur local«, az író nem szorítkozik csupán a »tények leírására«, nem érzelg, hanem támad. Ez a támadó él már az elbeszélés megindulásánál megmutatkozik. A bérkocsival érkező bizottság egyik tagja, az orvos, erős illatú virginiaival kínálja meg a biztost. Ez visszautasítja, mondván: »Köszönöm, csak gyengébbet szoktam. Ez nagyon megköhögtet. — Magam is inkább amolyanul élek — válaszolja az orvos — *de ha kijövök ezek közé, erős szivart szívok.*« [Kiemelés tőlem. R. I.] A házba bevonuló bizottsággal szemben az író a kilakoltatásra ítéltekel érez együtt. »A lakók érdeklődni kezdtek. Valahol hátul nagyon sírt egy gyerek, de rögtön elhallgatott, mikor meglátta az urakat, és a száját eltáta bámult. Egy lépcső alól előkuncsorgott egy kis kopott szürke kutya. Vonított, de nem erőszakoskodva, dühösen, mintha valami gazdag embernek a kuttyája lett volna, hanem panaszosan, inkább megilletődve... Mikor közelebb jöttek az urak, elsompolygott és alattomosan pislogott hátra.« Az író végigkíséri a bizottságot útjában, végül Havár Simon »lakásába« is. Itt a nyomor leírása szerves tartozéka a társadalmi mondanivalónak, amelynek végső magyarázatát Havár Simon szavai adják. Havár csendesen kezdi: »Ideteszek a fiókba minden krajcárt, amit szerzek, lemondtam a pipáról, amikor beteg lett az asszony. Azt mondtam: Havár Simon, vége a füstölésnek és azóta vége. Hajnalban ülök le a kicsi székre, éjfél van már, amikor felkelek róla és még sincs még levesrevaló se. Hogyne pusztulna így az asszony. Mennék én uram, kibérelném én a Károlyi-házat is, amiben kert is van, hogy sétálhatna az asszony, mennék én, de ingyen kívánják a munkát, garasért. Erről nem cselekednek az urak semmit. A piac drága, ez ellen sem próbálnak valamit a tekintetes urak, a patikába egy pengőnél kevesebb pénzzel be se nézzen az ember...« Az urak már nem fölényeskednek, nem hivatkoznak az egészségtelen lakásra, némán hallgatják Havár szavait és kimennek. A cipész szava felcsattan, a maga gondolatai szerint kimondja a végső következtetést: »Ha egyszer azt mondaná az isten, hogy na Havár, mátol kezdve te vagy a gondviselés, nem az utcára hordatnám ki a szegény embert a rendőr urakkal...«

Ez a téma, a munkások nyomorúságos lakásviszonyai, a kor több fróját is foglalkoztatja. Több novellát ír erről Bródy Sándor is. De mit látott meg ebből a tényből? Milyen következtetéseket vont le? Milyen eszmei tanulással zárja novelláját? Mindezekre a kérdésekre

¹⁸ *Pesti Napló*, 1894 december 31.

¹⁹ Thury Zoltán: Alázatos kérés. *Budapesti Napló*, 1897 július 23.

a »Két munkás« című ismert novellája ad világos választ. A novella, amint erre címe is utal két munkásról szól, az egyik házasember, a másik nőtlen. Kocsmázás közben megbarátkoznak. Beszélgetés során megtudják egymásról, hogy egy vállalatnál dolgoznak, míg a házias éjjel, addig a másik nappal. Ebből a megállapításból oda lyukadnak ki, hogy a nőtlen nyugodtan a házias albérlője lehet, mert amíg egyikük dolgozik, addig a másikuk használhatja az ágyat. Az asszony örömmel fogadja az albérlőt mert evvel legalább egy kis pénzhez juthat. Így élték éveken keresztül, az asszony lassan egyaránt férjének tekintette mindkét férfit, sorra születnek a gyerekek és maga sem tudja, hogy valójában a két Józsi közül — mert történetesen mindkettőjüket Józsefnek hívták — melyik a gyerekek apja. A férj mit sem sejtett az albérlő szerezpéről, nyugodt életüket csak néha-néha zavarja meg a nyomor okozta torzszalkodás. De ennek az »idillnek« egyszerre csak vége szakad. Az asszony elkezd betegeskedni és hamarosan meg is hal. A két férfi egyaránt meggyászolja. Mikor hazatértek a temetésről, az özvegygé vált férfi a másikhoz fordulva így szól: »Te, te pajtí, már most rajtad a sor. Mármost te hozhatnál ide asszonyt, megházasodhatnál, Én lennék a lakó...«

Bródyról kiindulópontnak, a munkások nyomorúságos lakásviszonyait szemlélve, kiemel egy eléggé általános jelenséget: egy ágyban felváltva alszik két ember. A tények — amelyek csak a felszínt mutatják, — lenyűgözik. Nem tud szabadulni a helyzetadta lehetőségtől, morális problémává zsugorítja össze az alapjában véve szociális problémát. Nem az okot keresi, amely a születő körülmény rúgóit magyarázná, hanem képzelete elragadja és teljesen hamis vágyaira tereli. Végeredményben csak formájában (környezet, szereplők) munkásnovella ez. Tartalma tipikusan polgári, mert az író szerelmi háromszöget ábrázol és ehhez még az a bántó naivitás is hozzájárul, hogy mindez nem vezet családi tragédiára. Ezek a tények Zola naturalista irányának Bródyra gyakorolt hatását tükrözik. Tudniillik Bródy ebben a novellában figyelmét a jelentéktelen, a banális dolgokra összpontosítja és ezzel a valóságnál jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít ezeknek. Az esetlegest a szükségszerű rangjára emeli és ezáltal a szükségszerűt az esetleges színvonalára alacsonyítja le.

Ezzel szemben Thury Zolában *példaképet* lát, a nagy francia író *realizmusát*, *ragadja meg*. Éppen Bródyval szemben a munkások nyomora, mint novellatéma nem egyszerű »tény-leírás« nála, sőt még az okokat sem szenvtelenül tárja fel, hanem a kritikai realista módjára — mint az előbb tárgyalt *Gondviselés* című novellájában láttuk — minden fordulatával támad, felelősségre von, sőt a novella végén az író finom eszközökkel felvillantja a gondolatot: mi lenne, ha Havár Simon lenne a nép gondviselője (vagy talán az író szerint, ha a nép részt vehetne a hatalomban).

E kis kiterővel is bizonyíthatjuk, hogy Thury helyes úton indult el és haladt egész írói pályáján. Írásaiban a kisemberek nyomorának bemutatását összekötötte a fennálló társadalmi rendszer vádló kritikájával. De nem lenne teljes a novelláiról Thuryról alkotott képünk, ha elhallgatnók ránkmaradt életművének a vázolt fejlődési képtől eltérő, ellentmondásos részét.

A Milleneum utáni években — mint már erre utaltam — Thury világnézeti változáson ment keresztül. Ennek nyomai nemcsak publicisztikai írásainak reménytelen hangjában mutatkoznak meg, hanem novelláiban is. Ezekben az években több olyan elbeszélést alkotott, amelyeknek hősei belebolondulnak a küzdelembe, élőhalottakká válnak. Ilyen élőhalott a *Sötétség* című novella hőse, aki gyermekkorában belekerült egy tüntetőkre támadó katona-attakba, és azóta elhatalmasodó üldöztetési mániában szenved. Egy szerencsétlenség teszi eszelőssé *A farkasok öreg Hamágyiját*. Felesége halála őrjíti meg *A specialista* című novella hőst és adja kezébe a pisztolyt, amellyel minden gondolkodás nélkül agyonlövi felelőtlen orvosát. A bénító tehetetlenség, felesége lassú halála viszi a megbolondulásba Kusza Ignác fazekasmestert is, *Az asszony* című novellában és bírja rá, hogy az asszony halála után agyagból mintázzon magának élettársat. Ezek a bomlottagyu emberek a kapitalista társadalom áldozatai. Mi hozta létre ezeket a novellákat? Erre részben maga Thury ad választ. Javarást az említettekhez hasonló novellákat gyűjtött össze az 1897-ben megjelent »Bolondok« című novelláskötetében. A kötetet bejelentő kis közleményben így jellemzi írásait: »Tárcák, novellák lesznek olyan emberek világából összeírva, akiket a szellemi züllés még a fizikai élet tartalmában bekövetkező értelmi halál útjára sodor a kétségbeesés, a nyomor, valami erőszakos törekvés, aminek útjában áll a tömeg, vagy egy-egy olyan csapás, amit a gyöngye ember nem bír meg... Nem lesz ez a könyv a rettenetességek gyűjteménye, amitől irtozattal fordul el a publikum, hanem egy csomó tragédia, közvetlenül az élet forratagából kikapva»²⁰ [Kiemelés tőlem. R. I.]. Egy másik helyen hozzát teszi még: »Nem program ez, hanem szükség. Nem erőszakoskodás az, ha ragaszkodom bolondjaimhoz, hanem kényszer. Nélkülük sok

²⁰ Előfizetési felhívás a Bolondok című novellás kötetre. *Budapesti Napló*, 1897 január 10, 22 lap

mi dent nem mondhatna el az egészséges ember, akinek agyában némi formát nyer az időtlen, pallérozatlan, burkolt igazság, amire a szerencsétlen agy csak akkor érett meg, ha már meg-
bomlott.²¹

Thury demokrata volt. Látta az uralkodó osztályok aljasságát, megrázó képekkel festi a nép nyomorát a kisemberek vergődését. De ugyanakkor nagyfokú bizonytalansággal néz a jövő elé. Ez a holnaptól való félelem mondatja vele gyermekei számára írt nagy önvalomásában az *»Utravaló»*-ban ezeket: »A te apád gyakran megmagyarázhatatlan hatalmak kezébe került... Érzik, hogy körülötte vannak és parancsolnak valami olyan nyelven, aminek nincs hangja, csak galvanikus ereje. Megborzong, reszket, fél az ismeretlentől, de menekülni nem tud...»²² A kapitalista társadalomban az egyén, akinek nincs tőkéje, aki tehát nem tagja az uralkodó osztálynak — ugyanakkor nem csatlakozik a feltörő osztályokhoz sem — forgácsnak érzi magát a kapitalista anarchia viharzó tengerén. Thury, mint a fenti idézet is mutatja, egy időre elveszti lába alól a biztos politikai talajt, amelyről korábban és később újra határozottan harcolt kora társadalmi igazságtalansága ellen. Ez a rövid átmeneti megingás művészi szemléletére is zavarólag hatott. Figyelme, mint ahogy maga mondja, egy csomó *»közvetlenül az élet forgatagából»* kiragadott emberi tragédia felé fordult. Azzal, hogy ezeket az esetleges emberi tragédiákat egyszerű előfordulásokból kiemeli és írói megfogalmazásukkal nyomatékot, súlyt ad nekik, a szűkségszerű rangjára emeli. Ez végső fokon csúszás a naturalizmus felé. Thury azonban nem merül a naturalizmus posványába, még ebben a kritikus időszakban sem. Bizonyítják ezt az ezekkel a novellákkal egyidőben jelentkező nagyszerű frásai: *A csap*, *Az orvosságok*, *a Kálvária*, az *Anna* stb. A kilencvenes évek végére pedig teljesen sikerült leküzdenie belső válságát és ezután több ilyen tárgyú novellát nem találhatunk alkotásai között. Ez az átmeneti zavar jó példa arra, hogyha az író bizonytalan, tétova lesz kora társadalmi problémáival szemben, ha nem igyekszik legjobb erejével, a jövő fejlődésébe vetett hittel keresni a társadalom számára járható utat, akkor akarva-akaratlanul leter a realizmus útjáról.

Mi lehet a gyökere ennek a válságnak? Úgy gondolom, hogy Thury, amíg Münchenben, ha különféle világnézetű, de mégis haladó írók, művészek és politikusok között él, hazatérve elszakad barátaitól és az itthoni milleneumi előkészületek és ünnepségek egész más képet tárnak elé. Az ő világnézete akkor még nem olyan tiszta és szilárd, hogy ne tántorítsa meg a felszín és a valóság között tátongó úr. Tapasztalnia kellett azt is, hogy a 48-as párt Kossuth Ferenc vezetésével feladja az eddigi hirdetett 48-as politikának még a látszatát is. Így mindkét támaszpont (München és a 48-as párt) meginog alatta és időbe telik, amíg saját erejéből vissza tud térni politikai és írói egyensúlyához.

*

Thury Zoltán novellái nemcsak tartalommal jelentettek új hangot, hanem formájukban, stílusukban is. Rövid tárcanovellákat írt. Ez új műfaj volt a magyar irodalomban, tekintve az elszórt jelentkezésektől, az 1880-as években indult virágzásnak. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy társadalmunk ebben a korban átmeneti helyzetben volt, amely kevéssé alkalmas nagyobb koncepciójú irodalmi alkotásra, pl. a regény születésére. Így az írók az életnek egy-egy jelenségét tudták csak megragadni. Erre a kisebb, nem átfogó témák ábrázolására pedig a novella a legalkalmasabb műfaj. A tárcanovella gyors elterjedésének másik magyarázata pedig az, hogy a kialakuló polgári társadalom az új olvasók ezreit kapcsolta be a rendszeres újságolvasók közé. Ezek az új olvasók nemcsak a politika napi eseményei iránt érdeklődtek, hanem már bizonyos irodalmi igényt is támasztottak. Kezdetben főleg a hosszú — legnagyobbbrészt külföldi — folytatásos regények képviselték az újságok hasábjain az irodalmat. Később egyre gyakrabban jelentek meg rövid lélekzetű elbeszélések, amelyek a rendszertelen újságolvasók számára is kerek, egész történeteket adtak. Ezek a rövid elbeszélések természetesen más eszközökkel dolgoztak, mint a hosszabb novellák. Nagyrésztük a cselekményt háttérbe szorította, rendszerint embertípusokat, helyzeteket mutatott be, megfigyeléseket, érzéseket írt le szubjektív, közvetlen formában. Éppen ezért a tárcanovellának igen nagy volt a népszerűsége. Az olvasó igen gyakran a saját életéhez hasonló történeteket ismerhetett meg. A tárcanovellák sorában éppen a nagy népszerűségük és az ebből következő nagy *»kereslet»* miatt sok felszín, művésziellen alkotást találunk. De e műfajt valóban művészi eszközökkel művelő írók: Mikszáth Kálmán, Petelei István, Gozdu Elek, Justh Zsigmond és nem kis mértékben Thury Zoltán is, a maguk sajátos eszközeivel ábrázolták a XIX. század végének problémáit, és ezért jelentős, maradandó alkotásokat hoztak létre.

²¹ Thury Zoltán: Nem félek. *Budapesti Napló*, 1898 január 15.

²² Thury Zoltán *Összes Művei*. Gyoma, 1908. VI. kötet. 197. l.

A novellairó Thury előtt nehéz feladat állott: az elbeszélések néhány lapján emberi sorsokat, történeteket kellett bemutatnia. Írói módszerére jellemző példa a *Harminc perc* című novellája. A történet drámai: három nap alatt a mozdonyvezetőnek — amíg szolgálatban volt — mindkét gyermeke meghalt fertőző betegségben. Feleségében ez a tragédia megéri a régi gondolatát: elhagyja a vele brutálisan bánó férjét, hisz a gyermekek, akik eddig visszatartották ettől a lépéstől, meghaltak. Hogyan dolgozza fel Thury ezt a drámai zsúfoltságú történetet? A novella az állomásra érkező feleség lelkiállapotának ábrázolásával kezdődik. Még nem tudunk semmit a tragédiáról. Azonban érezzük, hogy valami baja van. Az asszony szórakozott, zavart. Úgy tesz, mintha először járna az állomáson: betéved a málházó-csarnokba. Visszafordul. Megint eltéved. Nem találja a kivezető utat. Az ott dolgozó hivatalnok megismeri, érdeklődik, hogy mi van vele. Az asszony zavartan válaszolja, hogy a férje elé jött, csak éppen valamit mondani, azért jöttem, most minden ajtó be van csukva. Ez feldúlt lelki állapotára utal, hisz minden jelenségben valami végzettszerű jelet lát. Az asszony nagynehezen kivergődik a Perronnra. »Néha az órára pillantott, de mire elfordult, elfelejtette, hogy mennyit mutattak a mutatók, és összezavarodott fejében a sok numerus.« A nagy izgalomtól rosszul lesz. Nem bírja tovább magában tartani fájdalmát, az odasiető állomásfőnöknek elmondja a három nap tragédiáját. De érezzük, hogy még nem mondott el mindent. Thury ezt azzal érzékelteti, hogy a közeledő vonat sípolásának hallatára az asszony »szorosabbra kötötte álla alatt a keszkenőjét.« A vonat megérkezik. A novella további fejlődése rövid időre megáll. Thury néhány rövid mondattal mesteri képet rajzol az állomásra sürgő-forgó utasokról, rakodómunkásokról, kalauzokról. A mozdony elmegy vízet venni. A vonat állási idejéből a *harminc percből* már jónéhány eltelt. Végre a mozdonyvezető is befejezi a dolgát, észreveszi feleségét és boldogan siet felé. Közélebe érve meglátja az asszony feldúlt arcát. Ijedten fagatni kezdi. Felesége vonatottan mondja el a szörnyű eseményeket. Erre a férfiből elemi erővel kitör a kétségbeesés. Az asszony azonban tovább beszél. Elmondja, hogy elhagyja, mert házasságuk csak »kötés« volt. »Csak éppen hogy együtt éltünk, én főztem meg mostam, hogy magának legyen étele, meg szép tiszta ruhája, de sohasem szerettem magát.« Az ember magábaroskadva hallgatja, csak néha tör ki melléből egy-egy tiltakozó szó. Az asszony, amikor befejezi mondani-valóját, feláll és lassan elindul. A mozdonyvezető eszelősen utánabotorkál. Egyszerre azonban eléáll az állomásfőnök és figyelmezteti, hogy letelt a *harminc perc*, a vonatnak indulnia kell. Mire újból körülnézett, az asszony már seholsem volt. — *Harminc perc*: és lezajlott egy családi tragédia.

Ez az elbeszélés rávilágít az igazi novellairó művészi módszerére. Csak a leglényegesebbet mondja, csak a legfontosabb, a cselekményt előbbrevivő mozzanatokkal mutatja be. Így *A két Glubovitz* című novellájában a bevezető sorokban néhány jellemző vonás felvillantásával megmagyarázza a későbbi könyörtelen ületember jellemét. Néha egy kéz leírása is elegendő, hogy képzeletünkben felidézze a kéz tulajdonosának alakját. »Lassan, szórakozottan húzta le a keztyűjét, hogy aztán szorításra odanyújthassa a kezét. Az a kéz szép, puha, fehér volt, egy kicsit tömzsi, kicsit párnás, olyan síma, mint a bársony... Az egyik ujján óriás, gyémántfejtű gyűrű csillogott...« (*Az urak*) *A Kőművesek* állandóan rohanó pallérjának alakja előre sejteti velünk, hogy ennek a rohanásnak nem lesz jó vége. »Kis kocsija van, elül magas, széles ülésel, egy mindig izzadt, nagy fekete ló van befogva. Egy-két percre megáll, szalad tovább. Közben háromszor is megnézi az óráját, s lihegve kapaszkodik föl a bakra, hogy újból kezébe vegye a gyeplőt...« Valóban a novella végén a rosszul megéptett ház egyszerre összeomlik. Az ilyen ábrázolás aktivitást, együttérzést kíván az olvasótól, az író csak részleteket nyújt, az olvasó képzeletére bizza a teljes jellem kialakítását.

Thury ábrázolási módszeréhez tartozik még az is, hogy nem mondja el elejétől végig a történeteket. Mint a *Harminc perc* című novellájában láthattuk, csak a végső kibontakozást mutatja be. Ugyanígy építi fel *A hetedik* és *Luiz* című novelláit is. *A kapitány* címűben pedig fordítva, csak a kezdetet írja le, egy emberpár egymásra találását és közös elindulását ábrázolja.

Művészi kompozíció szempontjából érdekes az »elbeszélés az elbeszélésben« megoldás, amikor a novella keretén belül a főhős egy másik történetet mond el. Ilyen például *A farkasok* című novellája. Elbeszélései többízben monológszerűek. Hősei rendszerint a bíróság előtt visszapillantának életükre és itt mondják el, hogy hogyan jutottak odáig (*Szerencsélenség, A specialista, A másik társaság*). Mély emberábrázolásra alkalmas az olyan megoldás, mely nem nyújt mást, mint a novella hősenek egy bizalmas emberhez írt levelét (*Kleinretter úr szabásza, A gyáva*).

A forma sokrétűsége mellett Thury novellairó művészetének van egy általános jellemző vonása is: igen gyakoriak a leírásokkal, természeti képekkel kezdődő írásai, illetve a novellán belül egyes helyzetek képszerű ábrázolása. Ez a festészet iránti nagy érdeklődésével magyarázható. A müncheni festők körében eltöltött két év nem múlt el nyomtalanul művészi fejlődésében. A bajor fővárosból írt képzőművészeti beszámolóit a képszerű ábrázolás iránti nagy

fogékonyságra mutatnak. A képek szerves részei novelláinak. Az *uzsorás*ban a borongós városi reggel leírása teremti meg a későbbi cselekmény atmoszféráját. A *Kálvária* c. novella gazdagon ábrázolt ébredő természete, mint ellentét, még jobban kiemeli a kórházba*szállítás közben meghalt lány tragikus elmúlását. Képeiből álljon itt izelítőül egy. A vasúti szerencsétlenséget leíró novellájában szinte szemünk előtt látjuk a hatalmas kisiklott mozdony még forgó kerekeit: »A lokomotív tudniillik mélyen beleásta fejét a töltésbe s tehetetlenül vergődött, mint valami csapdába került óriási vad. A kerekei örületesen forogtak fenn a levegőben s valami belső düh dolgozott még a hatalmas masina-állatban, mert az összeroppant gépezet utolsó erőfeszítésével egyet-egyet lökött még magán... mögötte a kocsiros olyan volt, mint egy hosszú hernyó mászás közben. Néhol fel volt púposodva a háta, másutt meg lehasalt a sinekre, s amint a lokomotívban még lihegett az erő, úgy mozgott az egész előre-hátra...«

Láthattuk tehát, hogy egy haladó, demokrata író hallgattatta el a múlt irodalom-történései. Egy olyan író, aki leleplezte kora társadalmának szörnyű ellentmondásait, hárkolt a tiszta kultúráért és erkölcsért, írói munkájának középpontjában a realizmus megvalósítása állott. Keveset élt, keveset alkotott, de amit, és ahogyan írt, méltó arra, — mint a felszabadulás után megjelent »Emberhalál« és »Éjjel« c. válogatott novelláskötetei is mutatják, — hogy irodalomtörténetírásunk haladó hagyományaink közé sorolja életművét.

BÁN IMRE

APÁCZAI CSERE JÁNOS MAGYAR ENCIKLOPÉDIÁJA

(Első tudománytárunk megjelenésének 300. évfordulójára)

»A magyar történelmi fejlődést mindig a társadalmi haladás legfejlettebb nemzetközi tanainak importja« termékenyítette meg és vitt előre. A haladás nemzetközi eszméi számára a talaj mindig megvolt Magyarországon, csak beléje kellett hinteni a magot.»

(Élni tudunk a szabadsággal, 1949, 498. lap)

Az Apáczai-kérdés

Révai József

Itt az ideje, hogy a megújuló magyar irodalomtudomány ismét szembenézzon az Apáczai-kérdéssel. Kremmer Dezső 1912-ben, Neményi Imre 1925-ben megjelent monográfiáin kívül inkább csak alkalmi cikkek képviselik Apáczai-irodalmunkat, ezek javarésze is éppen egy negyedszázada, az 1925-ös jubileumi esztendőre készült. Nem kell kiemelnünk, hogy szellemtörténeti szemléletük és egyéb torzításai miatt, ma jórészt használhatatlanok. Jellemző például, hogy Fináczy Ernő ünnepi akadémiai megemlékezése (megjelent a Klebelsberg-émlékkönyvben) semmiféle társadalomtörténeti felismerésre nem jut. Apáczai pályájával kapcsolatban, ilyeneket nem is keres, futólag említi csak »a forradalmi borzalmaknak utat nyitó angol independentizmust«, s végső megállapítása: »Apáczai a nemzeti kultúra felsőbb-séges hatalmába vetette csodatevő hit izenetét hagyta ránk« —nem egyéb, mint a Klebelsberg-féle kultúrfölény-ideológia múltba vetítése.

Ilyen általános ideológiai értékű megfontolásokon kívül is sürgetően szükséges Apáczai életművével foglalkoznunk, mert a fentebb idézett monográfiák nagy hiányosságai az elmúlt évtizedek során túlonúl nyilvánvalókká lettek. Kremmer műve, mint első összefoglalás, lehet tiszteletet ébresztő, de annyi benne a megbízhatatlanság, filológiai szempontból oly pongyola, hogy gyakorlatilag egyetlen adatát vagy állítását sem lehet ellenőrizni nélkül átvenni. Az *Enciklopédia* VII. részét tárgyalva, nem veszi észre, hogy e rész *könyveire* való utalásai mind tévesek: Apáczai nem ott beszél a megfelelő dolgokról, ahová Kremmer utalja